

Араб және қазақ әдебіндегі діни-мәдени аспектілер

Ә. Оразалиева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

assel.oralieva@mail.ru

Түйін. Мақалада араб және қазақ қоғамындағы дүниетаным, адамдар арасындағы қарым-қатынастар, оның ішінде аталған екі қоғамға тән ортақ тұстар мен сипатты ерекшеліктер салыстырыла зерттеледі. Тақырыпқа қатысты шетелдік тың ғылыми зерттеулер негізінде араб және қазақ дүниетаным мәселесін мәдениетаралық қарым-қатынас және аударматану тұрғысынан жаңа қырынан талдауға ұмтылыс жасалады.

Араб халқы шығыс өркениетінің ажырамас бір бөлігі болғандықтан, түркі, үнді, қытай, т.с.с. басқа халықтармен өз салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, дүниетанымы жағынан ұқсас тұстары көп әрі өзіндік ұлттық бейнесін танытатын ерекшеліктері де бар. Мысалы, туыстық қарым-қатынастар, қонақ күту, үлкенге құрмет, т.б. сияқты әдептерге үлкен мән беріледі.

Дегенмен қазіргі жиырма екі араб мемлекетін басқа елдерден ерекшелетін басты фактор ислам діні болып табылады. Жалпы араб қоғамының дүниетанымы діни қағидаларға сай қалыптасып, ол бір араб елдерінде берік ұстанылса, келесі бірі еуропалық мәдениет ықпалына ұшырап, басқаша түрге енген. Араб қоғамының бұл ерекшелігі қазақ қоғамының ұстанымдарына сәйкес келеді. Мысалы, Қазақстанның оңтүстік өңірлері Орта Азиялық шығыстық өркениетпен етене араласып, бұл аймақта ислам дінінің наным-сенімдері көбірек сақталған болса, солтүстік өңірлерде көбіне еуропалық әсердің басымдығы байқалады. Осы тұрғыда бүкіл араб елдері мен ислам ұстанымдарын қабылдаған қазақ қоғамына қатысты дүниетанымның бірнеше ортақ көрсеткіштерін атап өтуге болады.

Өмірлік дүниетаным, қарым-қатынас. Бұл араб-мұсылман қоғамы өкілдерінің тек күнделікті өмір емес, адамның бұл дүниеден өткеннен соң, яғни өлімнен кейінгі болатын мәңгілік өмірге деген сеніміне қатысты. Соған байланысты байлық пен кедейлік, саулық пен сырқат, бақыт пен бақытсыздық деген ұғымдарға өмірлік сынақ ретінде қараумен байланысты. Егер батыс қоғамы өкілдерінің ұғымында

көптеген проблемалардың себебі материалдық жағдаймен (қаржы, денсаулық, лауазымы, т.с.с.) байланыстырылса, араб қоғамында, керісінше, рухани дүние ұстанымдары (адамның ниеті, қоғамдағы тәртіп, иман әлсіздігі, т.с.с.) әлсірегенде шешімі күрделі мәселелер туындайды деп есептеледі. Мысалы, Мысыр елінде кедейшілік кең тарағаны белгілі. Қоғам өкілдері арасында ол соңғы онжылдықтардағы халықтың дінді бұрмалап, дұрыс ұстанбау, қоғамдық көзқарастың батыстық өркениетке көзсіз еліктеушілігімен байланысты деген пікір бар. Осы көзқарасты ұстанған «Мұсылман бауырлар» партиясы көш бастап, аталған елде «араб көктемі» аталып кеткен революцияны ұйымдастырды. Соған қарамастан, әлеуметтік жағдайы нашар халықтың басым бөлігінің көңіл күйі бірқалыпты, олар басына түскен қиындықтарға «әлхамду лилләһ» («Аллаһқа шүкір») деп сабырлықпен қарайтынын айту қажет. Көшеде қандай да бір адам жолынан адашып жүрсе, басқалар оған жол көрсетіп, көмек қолын созуға дайын тұрады. Бұл жағдай ел тұрғындарының басым бөлігіне тән сипат. Ал әлеуметтік жағдайы жоғарғы деңгейдегі адамдар діни қағидаға байланысты мұқтаждарға садақа беруді әдетке айналдырған. Әсіресе білім алушыларға қаржылай көмек беру абыройлы іс саналады. Соңғы жылдардағы әлемдік статистика бойынша араб елдері (мысалы, Тунис ғылыми зерттеулерге өткен жылдармен салыстырғанда 40 есе көп қаржы бөлген) білім саласына жұмсаған қаржысы бойынша алғы орындарды иеленеді [1].

Мемлекеттік және діни басқарудың қатар қолданысы. Ислам дінінде адамдардың іс-әрекеті діни немесе діни емес деп бөлінбейді. Сол себепті араб қоғамында ислам шарияты ресми және бейресми түрде де заңдардан көрініс тауып, күнделікті өмірде қарқынды қолданылады. Осыған байланысты араб елдерінде «рид-жалъ ад-дин» («дін өкілдері») атты діни білімі жоғары, мұсылмандық құқықты жан-жақты меңгерген адамдар тобы мемлекеттік басшылық лауазымындағы адамдардың қызметін бақылап, қадағалап отырады. Көпшілік халық әдетте осындай дін өкілдеріне құлақ түріп, күнделікті өмірде туындайтын мәселелерге қатысты ақыл-кеңес сұрап, шешімін табуға тырысады. Кей араб мемлекеттері зайырлы деп аталғанмен, заңдары ресми түрде шариғи нормалар арқылы жасалады. Мысалы, Мысырда отбасы туралы заң шариятқа сай құрылған. Ал ислам шариятына қатысты қазіргі уақытта біздің елімізде біраз қайшылықтар туындауда.

Саяси тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бастап, қазақ даласында ислам діні қайта жанданды. Бір ғасырға жуық діннен сауатсыз болған көпшілік олқылықтың орнын толтыру мақсатында ислам дінін Араб мемлекеттері, Түркия және Пәкістан тәрізді діни мемлекеттерге оқуға барып, ислам қағидаттарын меңгере бастады. Ол елдерден ислам дінін сол қалпында үйреніп, өз елімізге жая бастады. Мұндай жағдайда бірнеше мәселе ескерусіз қалды, ол: біріншіден, Қазақстанның мемлекеттік басқаруы діннен бөлек зайырлы екендігі, екіншіден, ислам дінінің негізгі қағидаларының мемлекеттік басқаруға қатысы жоқ, ал қалған тұстары әр елдің заңдарына сай бейімделуі мүмкіндігі. Себебі ислам шарияты да, еліміздің конституциялық заңы да адамгершілік негіздеріне сәйкес келеді.

Отбасы және туыстық қатынастар өте жоғары бағаланады. Мұсылман қоғамында үйленбеген не тұрмыс құрмаған адам болса, ол отбасы абыройына дақ түсірген болып саналады. Туыстармен қарым-қатынасты жақсы ұстануға келетін болсақ, олармен жиі хабарласып, сыйлық ұсыну кеңінен таралған. Бұл үрдіс Мұхаммед пайғамбардың (а.с.) сүннет жолынан қалған. Ол (а.с.) үш күн қандай да бір сахабасымен хабарласпаса, қал-жағдайын басқадан болса да, біліп сұрайтын болған. Сыйлық беру адамдарды жақындастыратыны туралы жиі айтатын

болған [2, 231]. Дегенмен қазіргі күні әлеуметтік жағдайдың төмендігі кейбір араб елдерінде үйлену жасының өскендігін көрсетеді. Мысалы, Мысыр, Алжир, Мароккода көпшілік жастар шамамен 29-30 жасқа дейін жоғары білім алып, жұмыстағы мансабының жоғарылауымен айналысады. Бұл ер мен қыз балаларға бірдей қатысты жағдай. Мұндай көрініс Қазақстандағы «үлкен қалаларға» да қатысты. Парсы шығанағындағы араб елдеріндегі қыздардың қоғамдағы тұрмыс құру, білім алу, т.б. сияқты атқаратын қызметтерінде реформалар жүргізіліп, қазіргі кезде тұрмыс құру жасы жоғарылауда. Болашақ жарын таңдауда ата-анасының пікірі мен қолдауы өте маңызды болып саналады. Сонымен қатар балаларын мәжбүрлеп үйлендіретіндер де кездесуі мүмкін. Қазақ халқы арасында мұндай жағдай көбіне оңтүстік өңірлерде кездеседі.

Жеке тұлғаның қоғамдағы орны. Ә.В. Шагаль араб қоғамындағы жеке тұлғаның орнын Кеңес Үкіметі заманында болған дүниетаныммен салыстырады. Яғни, жеке тұлғаның өзі маңызды емес. Ол – тек қоғамның қаруы. Сенім үшін жанын пиде ету құрмет болып саналады. Әрбір азамат тек қоғам үшін қызмет етіп, мемлекетке бас июі керек [3, 32]. Ал Батыс өркениетіндегі «демократиялық жағдай» бұл көзқарасқа қарама-қайшы болып келеді. Мемлекет жеке адамның игілігі үшін жұмыс жасауы қажет деген, әр адамның құқығы сияқты ұғымдар кеңінен қолданылады. Алайда таза ислам дінінің қағидаларын қарастыра келе, жоғарыда айтылған екі принциптің түйісетін тұсын табуға болады. Әрбір адамның құқығы ескеріле отырып, әрбір азаматтың тыныштығы үшін өзіншіл болмай, қоғам үшін де қызмет ету қарастырылған. Мәселен, БАӘ, Сауд Арабиясы сияқты елдерде жанадан туылған әрбір сәбиге банктен есепшот ашылып, оның балиғатқа жеткеніне дейін белгілі көлемде мемлекет тарапынан қомақты қаражат салынып отырады. Әрбір азаматтың білім алу, денсаулық сақтау, т.б. құқықтары сақтала отырып, қоғамдық орындарды қара түсте жүру ережесі бар. Ол халық арасындағы қалыптасқан дәстүрге сай орындалады. Аталған елдерде діни білім алған кейбір қазақ жастары да Отанына қайтқан соң сол елдердегі киім кию және өзін-өзі ұстау ережесін таза исламдық қағида деп қабылдап, қыздардың сол қалпынша қара түсті, ал ер балалардың сүннет киім деп

шалбар балағын түріп қою үрдісі пайда болған. Бұл құбылыс Қазақстанда соңғы он-он бес жыл көлемінде байқалады.

Араб әлемінде маңызды деп табылатын мынадай түсініктер қалыптасқан. Олар:

- ұжым немесе қоғам пікірінің үстемдік етуі;

- отбасы және берік туыстық қарым-қатынастар (берік әрі сенімді қарым-қатынастар тек туыстар арасында болады);

- әкенің қоғамда алатын орнының баласының әлеуметтік жағдайына әсері (баласының үйленгенге дейін ата-анасынан бөлек тұрып, тәуелсіз болуы дұрыс деп саналмайды);

- әйел мен ер адамның қоғамда алатын орнын білу, мәселен, қоғамдық орындарда шетелден келген ер адам әлдеқандай сұрақ қойғысы келсе, әйел адамнан сұрамағаны жөн. Сондай-ақ араб ұлтының өкілі бизнес-серіктесінің үйіне барғанда да, ол үйдің әйел-қыздарымен танысып, сөйлеспейді. Ас ішетін болса, оны кім жасағанына байланысты сұрақ қоймағаны дұрыс [4, 67]. Аталған жағдай жиырмасыншы ғасырдың басына дейін қазақ қоғамында да сақталып келгенімен, тарихи жағдайларға байланысты (Кенес үкіметінің ұстанған гендерлік саясаты, саяси тәуелсіз Қазақстанның батыстық қоғамдық құрылысқа көбірек бейімделуі) көбіне ер мен әйел арақатынасы қатал сақтала бермейді;

- қонақжайлық – араб және қазақ қоғамына тән ортақ дін және көшпелі өмір салтынан қалыптасқан ментальды сипат;

- уақытқа қарым-қатынас, әдетте ұжымдық мейрамдар не іскерлік кездесулердің нақты басталу уақыты мен аяқталу уақыты белгіленбейді. Көбіне «иншалла букра» (Алла қаласа, ертең) уәдесімен белгіленген мерзім ұзаққа созылып кете беруі мүмкін.

Сонымен бірге мынадай әдептер сақталады:

- Мақтауды жиі айту (сапалы орындалған жұмысқа, елге, өнерге, киімге, ас, т.б.) – араб елдерінде жағымды іс-әрекетке жатса, ол әрекет қазақ халқында көбіне жағымпаздыққа баланып, бұрыс қылықтар қатарына жатады.

- Саудаласу. Ең кең тараған кәсіп – ол сауда. Бұл да ислам дәстүрімен байланысты, себебі Мұхаммед пайғамбардың (с.а.с.) өзі бұл іспен жастайынан айналысқан. Ол өзінің бір хадисінде тауар сатып аларда саудаласуға шақырған. Саудагерлер ешқашан өз бағасын қоймайды де-

ген [5, 121]. Сол үшін араб елдеріне саяхат не бизнес мақсатында келген сатып алушылар саудаласқаны дұрыс саналады. Сауда жасау әдебі бойынша, сатушы өз клиентінің бар жағдайын жасап тұрып, өз тауарын ұсынады. Оны барынша мақтап көрсетеді. Кей жағдайда кофе не шай ұсынады. Сонымен бірге кейбір сатушылар тауар атауларын көшелерде айқалап жарнамалайтын адамдарды да жалдап алады. Бұл жағдай кейіннен Қазақстанның да сауда орындарында көрініс тапқан.

- Амандасу: қазақ халқында бір-бірімен кездескенде денсаулық, бала-шаға, туған-туыс туралы сұралады.

- Құттықтаулар: кез келген мереке, күнделікті өмірдегі мерекелік дәстүрлер, *кездесулер*, *жаңа* зат алу, сапардан келу/кету, т.б. құттықтаулар Аллаһқа дұға жасаумен байланысты болады. Мысалы, *tabruk* – «құтты болсын», *baarak Allahu fikum* – «Аллаһ береке берсін!», *Allah ma'ak* – «Аллаһ сенімен бірге», *Alhamdu Lillah* – «Аллаға шүкір» [6,68].

- Жағымсыз жағдайларды көп айтпау (ауру-сырқат, сәтсіздік, өлім, т.б.).

- Әңгіме барысындағы «мәдени арақашықтықтың» қысқа болуы: бұл еуропалықтарға ерсі көрінуі мүмкін, бірақ араб қоғамында жаңа ғана танысқан адамдар болса да, іскерлік не қарапайым кездесу болсын, бір істі талқылағанда өте жақын отырып, әңгімелеседі. Бұл екі жақ арасындағы сенімділікті білдіреді. Алайда бұл тек ер кісілер не тек әйелдер арасында болатын әңгімелерге қатысты жағдай [7, 1]. Қазақ қоғамында іскерлік қарым-қатынастар барысында көбіне «батыстық» этикет ережелері қолданылады.

- Нақты «иә» не «жоқ» деген жауаптардың болмауы. Бұл келіссөздер жүргізу барысында серіктесін ренжітіп алмау мақсатында араб әдебінде қалыптасқан.

- Танысқан уақытта ашық жарқын мінез таныту.

- Сөйлегенде шешендік өнер элементтерін қолдану, Құран аяттары мен Мұхаммед пайғамбар (с.а.с.) хадистерін қолдану [8,358].

- Әзілдесу, бірақ ұлттық не жеке ар-намысқа тиетін әзілден сақтану.

- Сөйлесу барысында әңгімелесушінің тіке көзіне қарау.

- Сыйлық ұсыну.
- Іскерлік келіссөздер жүргізгенде:
- шынайылық таныту;
 - саудаласу;
 - егер келісімшарттан бас тарту керек болса, серіктес тарапына қатысты мақтаулар айта отырып, ілтипатын білдіру;
 - «ашық офис» концепциясы. Әдеттегі жабық есік артында өтетін келіссөздер офиске келген қонақтардың кіріп-шығуымен бөліне беруі мүмкін. Сол үшін шетелдік делегация өкілі араб әріптесіне жақынырақ отырып, даусын қатты шығарып, өз ұсыныстарына назар аудартып сөйлегені дұрыс;
 - араб бизнесмендерімен бір дастарқанда отырғанда асты оң қолмен алу керек. Сонымен бірге тек ас иесі ұсынған тамақтан алу қажет.

Қорыта келе, Араб елдерімен арадағы мәдени ерекшеліктерге қарамастан, олармен араласқанда шынайылық танытып, жақындарына деген ілтипатымызды білдіре отырып, сондай-ақ жеке және ұлттық, діни сезімдеріне құрметпен қарап, дұрыс мақтай отырып, жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады деген пікір білдіре аламыз. Сонымен бірге осы мақалада қазақ және араб халықтарының отбасы және туыстық қарым-қатынаста, қонақжайлығы мен амандасу әдептерінде ортақ тұстарды атай отырып,

мемлекеттік басқаруы, әдептілік сақтағанда мақтау айтуға қатысты көзқарастардың ерекшеленетіні айқындалды.

Әдебиеттер

1. <http://umma.ru/sermon-shamil-alyautdinov>.
2. Мухиддин абу Закария бин Шариф ан-Навауи, Сады праведных. – Москва: Бадр, 2001.
3. Шагаль В.Э. «Арабский мир: пути познания». Москва: ИВ РАН, 2001.
4. Сканава А. Арабский этикет: Языковые изыски, которые всегда на пользу / «Азия и Африка сегодня», № 7 (2004).
5. Сәид әл-Қахтани. Мұсылман қорғаны. – Алматы: Халифа Алтай Халықаралық Ислам қайырымдылық қоры, 2010.
6. *Hassanain, Khalid S. A. Saudi Mode of Greeting Rituals: Their Implications for Teaching and Learning English*, IRAL; International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 32:1 (1994:Feb.).
7. Арабские обычаи и традиции, <http://www.arabic.ru/world/tradition>.
8. *Ellen Feghali. Arab cultural communication patterns*, International J. Inter-cultural Rel. Vol 21, No. 3, 1997, Elsevier Science Ltd, Great Britain.

А. Уразалиева

Религиозно-культурные аспекты арабской и казахской этикетной формы

В статье рассматривается вопрос о мировоззрении и отношении к жизни в арабском и казахском обществах, определяются их общие черты и характерные особенности. Посредством привлечения новых исследований зарубежных ученых по данной теме сделана попытка научного анализа проблемы арабского и казахского мировоззрений в сфере межкультурной коммуникации и переводоведения.

A. Urazaliyeva

Religious and cultural aspects of Arab and Kazakh ethics

This article critically reviews the existing and, in some cases, contradictory research on cultural communication patterns in the Arab and Kazakh countries. It then reviews recent investigations of Arab cultural communication patterns from an interdisciplinary perspective. More specifically, it focuses on several themes as basic cultural values, etiquette formulas of politeness which is need to successful communication in Kazakh and Arab societies. Following each theme are directions for future research. Finally, the article proposes strategies to overcome barriers to new views in intercultural communication and translation studies.